

hogyan jutottak el közülük néhányan a békepártig egyetlen év leforgása alatt, milyen események milyen mértékben tükrözik elszigetelődésük folyamatát stb. – de a folyamat *szükségszerű* volta nagyjából világosan áll előttünk, mégha látjuk is a kormányképtelen radikálisok kritikájának részgazságait és bírják is rokonszenvünket. Urbán ugyanígy nem mitizálja Petőfi és Vörösmarty elágazó életútjának tényeit, hanem történelmi hitelességgel mutatja meg vitájukban, a jelenségben a tipikust és az egyedit: a március 15-én még együttaladók szétválását és a baloldal választási kudarca után a megbukott szabadszállási képviselőjelölt érthető egyéni érzelmeit. Mindkettőjükben felmutatva egyszermind azt az emberi értéket, ami közös: a megírt versek hitelét a gyakorlati közszereplésben, a szó és a helyesnek vélt tett egységét. Mindazt tehát, amit a magyar irodalom legjobbainak 1848/49-es tevékenysége kapcsán az új történelmi szintézis VI/I. kötetéből korábban hiányolnunk kellett. (Vö. It, 1981: 232–4.)

Urbán Aladár könyve – mint minden jó szakmunka – eredményeivel jelzi a soron következő feladatokat, a kutatás fehér foltjait is. Feltűnő például – a jegyzetekben tallózva – a tudományos igényű és színvonalú életrajz-irodalom szegényessége; még mindig hiányzik (a sajtótörténet II. kötetének megjelenéséig) a forradalom sajtójának tüzetes áttekintése, és a szövegkiadások megélénkülése ellenére még mindig legalább évtizedes a lemaradás a források közrebocsátása terén. Az időleges szintézisek mindig jó alkalmak arra, hogy ezekről is számvetést készítsünk. Urbán Aladárnak, kötete tanúsága szerint is, jelentékeny szerepe lehet abban, hogy a jövőben az elkönyvelhető eredmények listája még hosszabb, a szembeszökő tudományos adósságoké pedig mind rövidebb legyen. (Magvető, 1981.)

KERÉNYI FERENC

BALOGH LÁSZLÓ: AZ IHLET PERCE

A LIRIKUS ARANY JÁNOS

Arany János lírájának megítélésében szerzőnk Ady azon megállapításából indul ki, amely „a líra elfajzásáról” szól, a „belső eposzát” megírni nem képes Aranyról, így mintegy kérdésessé téve az eposzíró költő munkásságának a lírai költő tevékenysége és eredményei mellett elvesző erejét, jelentőségét. Az epika szerepvesztése azonban valójában az epikai téma keretében a sorokon átsütő líraiság kiemelését célozza,

kritikusan eltávolítva természetes közegéből mindazt, ami lírai, hogy az említett „belső eposznak” meglegyen a hitele. Mintha csak a későbbi Arany keserű *Toldi*-megtagadásából indulnának ki költő és mai kritikus, nem véve figyelembe, hogy a *Toldi*, vagy bármelyik eposz Arany tollából nem az alkotó ellenérzésében született, hanem azon idők azon történései keretében kialakult, funkciót viselő, élet- és világfelfogást közvetítő természetes megnyilatkozásként Arany János programját hirdette, tehetségét bizonyította. Balogh László könyvének előszava azt sugallja, hogy az epikától elfordult Arany valósítja meg a költői célokat, tehát belső igényt és követelést megvalósítva ez a lírikus Arany fedi fel magát a leghitelesebben előttünk a lírában menedéket kereső iszonyatos magányában. Balogh műve ennek az eleve elfogadott álláspontnak a jegyében született, és mégis olyan meggyőző erővel jeleníti meg az aranyi világot, az egyes versek elemzésében a legjobb értelemben vett műélvezéshez olyan példákat mutat be, hogy teljes felelősséggel elmondhatjuk, Orosz László Berzsenyije és Katonája után ebben a kis, a Tankönyvkiadótól kiadott kötetben a magyar irodalmat tanító tanároknak, a legtehetségesebb diákoknak valóban kézikönyvet ad, hogy alaposabban ismerhessék meg a költőt és a költői mesterséget.

Arany, az epikus és a lírikus, megítélésében lehetnek vitáink, csak azt ne feledjük el, hogy a költő nem az epika rajta követelt feladatmegoldását fájlalja – hiszen akkor fele életmunkáját fájlalhatná –, hanem a megváltozott körülmények között megírandó leckét, de mint a költői feladat folytatását lezárni akaró, a teljességet óhajtó ember itt is rendet akar teremteni. Arany művészetének megítélésében az epika és a líra csak volt tankönyveinkben vált el egymástól, mintegy stilisztikai példatárként. Nem „a belső eposzt” nem tudta megírni Arany – megírta azt eposzban és lírában egyaránt –, hanem a külső világnak ráéneklő hangjaira nem akart felelni. Való igaz, Homérosz és Shakespeare voltak nagy tanítói, de az ő feladata több volt – és még több lehetett volna –, mint szellemük átplántálása, de ő ehhez is ugyanúgy ragaszkodott, tehát a hűséghez és igazsághoz, mint ahogyan eposzainak, verseinek hangütésében is a nagy elődök példájához. Nem „az önnön hüvelyétől is idegen lélek” Németh László-i képe dereng fel előttünk az életmű ismeretében, hanem éppen a Kurátor Zsófik ellenpéldája, aki szenvedve bár, de kifüstölgí magából – eposzban vagy lírában, mindegy – a világ dolgaira nagyon is élénken válaszoló lélek kínkeserveit. Hogy Arany „politikai alkat” volt, mint Németh G. Béla állítja? Igen, amennyiben van belső politizálás, az embernek a világ napi postájából felfogott üzeneteit feldolgozó rendszerezés. A líra nagyon gyér adalékokat szolgáltat ehhez, már amiből a kortárs világosan érthetne. Balogh sokat tanult Kereszturytól, Németh G. Bélától, de

Sőtér általános összefoglalóit nehezen konkretizálja, ám ezeket nem is lehet, hiszen valójában olyan koncepció alapján írtak, amelyek az általánost jól, az egyénit rosszul láttatják. (1867 értékelése, Arany szerepe.) De egyszer rá kell jönnie, hogy akár Németh László, akár Sőtér beszél Arany nehézségéről, ez valójában éppen a nehézség tudatának ellenpróbájaként megvalósult aranyi epika és líra, amelyekben túl akar jutni dolgokon, amelyek erősebbnek bizonyulnak nála. Ami meg a liberális tendenciákhoz való viszonyát illeti, Aranyt óvatos tartózkodásra intik a magyar valóság képei: a tündéerkerti Szalonta és a vaskosabb Nagykőrös.

Balogh a lélektani vizsgálat alapján igen alapos verselemzésekkel igazolja a versek előzményeit, a vélt okokat, s az aranyi bonyolult lelkiakat tépelődő önmarcangolásait. Valójában minden vers egy-egy tanóra, amelyben az előszóban megpendített hangütéssel egyre több fontos anyaghoz jutunk. Az **ŐSSZEL** elemzése klasszikus példa, hogyan kellene a magyartanárnak hozzányúlnia ehhez a vershez. Az is nagyszerű a könyvben, hogy valójában nem is kell tisztázni a fogalmakat, magától értetődően benne vannak az elemzésben, felhasználhatók lesznek, és „az általánossá emelt lelkiállapot” nem rí ki gyermekeink legjobbainak dolgozataiból, tehát a verselemzéseket pedagógusaggyal is fogalmazza – meggyőzően, stílusosan. Az alkotási folyamatnak célszerű megismertetéséhez, korszerű feldolgozásához a már említett Orosz László-i könyveken kívül ez az anyag nyújtja a legnagyobb segítséget.

Balogh könyvét olvasva újra felmerül a kérdés: ha nem ezt, mi más tehetett volna Arany? A szerző szerint az eposzt nyűgnek érezte, igaz, hiszen akkor már hosszú lélegzetű műre nem gondolhatott. A lírában a megdermedt lélek mégis kilöki természetes költői termését, amely közlésért kérlel, sajtót követel. A *Letésem a lantot* az elemzés szerint búcsúzás a verset befogadó közösségtől, tehát a magyar olvasótábortól, leszámolás a versírással, leszámolás az illúzióval. De milyen illúzióval számol le, amikor minden illúzióját 48 előtt Petőfitől kapta! Arany mintegy megteremti múltját ebben a versben, hogy az ötvenes évek jelenjének nemet mondhasson. Hogyan mondja ki ezt a nemet? Leteszi a lantot, mert nem látja tisztán a megbolydult világban saját költői szerepét. Amikor pedig az étellel való tusakodásban az el nem felejtődött szerep rákopogtat, a költő a maga passzivitását a magyar életmódra és érzésre vezeti vissza, amelynek megdöböntő példája a *Kertben* című verse. Balogh iróniára gondol, amint és ahogyan a világot Arany bemutatja, s öniróniára, amikor a költői világképet elemzi. Valójában sors-helyzetrajz és társadalomkép egymásmellettségéről van szó, az első a „nekem ahhoz mi közöm” formulában találkozik a másodikkal, s amely költői öngazolása a mások rútnemtörődömségének árnyékában ker-

tészkedő költőnek. S hogy ez már ebben a világban valóságos természeti törvény, azt még erőteljesebbé teszi a cselédlány esete, aki az öntudatlanul síró csecsemőre azért ver rá i g a z á n , hogy most már legyen oka sírnia.

Balogh Arany költészetében „nagy víziót” keres, holott hiányzik a vízió fontos eleme, a láttatás euforikus felajzottsága. Elemző módszerében szerepe van a struktúra-vizsgálatnak is, azonban jól tudja, hogy e téren nem lenne célszerű nagyobbakat lépnie, mert akkor ugyanilyen nagyságú könyvet kellene még írnia. Utalásai azonban meggyőzőek és sejtetik, hogy az elemzésnek nem a leírtak a határai. Balogh vizsgálódásának a középpontjában Arany személyessége és ennek a kor tudatát tükröző képe áll, de kezdőtételének alapján – a felfedezett lírikus Arany művészete – nem foglalkozik a szerepvállalását feladó költő igazolásával. A teljes reménytelenség érzete, a költészet mint menekvés, a végső erkölcsi összeomlásból való megváltás, a realison túlmutató ideális keresése, az eltévesztett pálya képze, a sztoikus magatartás és a predestinációs hit hatása, mindezek régi formulák, már-már mentegetőzésre szánt kibúvók, amelyek együtt magyarázatot adhatnak ugyan a szerepvállalás elutasítására, de nem elegendőek e nagy lélek alaposabb megismerésére. A versek az eleve illúziótlan ember kétségeiről szólnak: illúzióhiány teremt meg a kétségeket. Ha a szerep rá is kopogtat Aranyra, gazdájául nem nyeri meg őt, hiszen a kétségek a megbomlott idegrendszer természetes megnyilvánulásai. A költészetben elfoglalt akaratlan-akart vezető szerep és magyarságtudata sem elegendőek ahhoz, hogy a befelé való fordulást megakadályozzák: a vezető szerep azért nem, mert Arany fanyalagva fogadja, hiszen önmagában sem hisz, a magyarságtudata pedig azért nem, mert a nagy közösségben a teljes nemtörődömséget tapasztalta. Nem Nagykőrös az iszonyatos, hanem hogy Szalontából is Nagykőrös lett. Mert amit még Szalontán megélt a szülők és a barátok körében, a boldog szerény otthon képét mutatja. De ha a nemzet elismert legnagyobb költőjeként Szalontán élte volna kilenc évét, akkor a megváltozott élet minden nagykőrösi rekvizitumával szemben találta volna magát. Hitetlenkedve vesszük tudomásul, hogy nincsenek tervei, hogy nem képes az írásra. Mindez azért lenne, mert nem tudna számvetést tenni önmagával? Valóban sztoikus és predestinációs képlet a végső kibúvó? Balogh idézi Szörényi Lászlót (*A humoros elégia*), aki szerint „a sztoikus keresztény erény követelményei beépültek ugyan a személyiségbe, de nem szervültek össze a lélek magasabbra törő felével, álmaival”. De hiszen Aranynak „a lélek magasabbra törő fele” maga az ősképp volt, a sorsa irányítását kézben tartó ősképp, amelynek nem kellett „összeszervülnie”, mert a legkálvinistább költő erényrendszerében a lélek magasabbra törő fele volt ama primus

motor, amely jórészt benne a testet is fenntartotta. A predesztináció nem a nagy lélek ellenpontja, sőt az éppen ennek tudatában és ellenében fejt ki tevékenységét. Predesztináció és sztoicizmus nem azonos. Az előbbi a lélek kérdése, a másik a világgal való kapcsolaté – minősíthető magatartás. Ez a predesztináció-elfogadás azonban nem lehet akadály a aktivitásnak, a szerepvállalásnak, egy újabb nemzeti, a realitásokkal számoló költészet meghirdetésének.

Érdeemes könyvvel ismerkedtünk meg, tanárt és diákot egyaránt közelről érintő verselemzésekkel. Megismerkedtünk a lírikus Arannyal, aki inkább hallgatott „a kor ingereire”, mintsem hogy meggyőzze magát a kor valódi ingerének befogadására. Sokszor arra is gondolunk, hogy valójában az alkat kérdése mindez: a korán megfáradt test gyötrő tiltakozása a szerep ellen a predesztináció ellen győzködő lélek árnyékában. (Tankönyvkiadó)

RUSVAY TIBOR

SOMOGYI SÁNDOR: GYULAI ÉS KORTÁRSAI

FEJEZETEK EGY NEGYEDSZÁZAD IRODALOMTÖRTÉNETÉBŐL

Fiatalon elhunyt, negyvenedik életévét sem betöltött tudósnek állít emléket a java műveit egybegyűjtő posztumusz kötet. Somogyi Sándor speciális szakterülete, az alcímben is említett „negyedszázad” az önkényuralom és a kiegyezés kora volt, az idevágó irodalom- és kritikatörténeti kérdések kutatásán kívül az irodalomtudomány elméleti és történeti aspektusú tanulmányozása vonzotta még. Egyéni hajlamait tudatosan idomította a tudományág nagy kollektív földadataihoz: munkáinak egy része a hatkötetes akadémiai irodalomtörténet, valamint egy tervezett kritikátörténeti szintézis szolgálatában keletkezett, koncepciót tisztázó előkészítésül vagy a *Kézikönyv* végleges fejezetéül. Ehhez képest szakmai érdeklődésében középponti helyet foglalnak el a „rendszerezéssel járó, korokat átfogó témák”, érdekes javaslatot tesz például – Klaniczay Tibor átfedésen alapuló, „párhuzamos” periodizációs elvét a maga korszakára alkalmazva – a 19. századi magyar irodalomtörténet újszerű tagolására (500–501 skk.). Viszonylag korai kezdeményezője és kísérletezője volt annak az azóta megerősödött iránynak, amely az eszme- és művelődéstörténeti megalapozás jelentőségét emeli ki az irodalomkutatásban; érthető, hogy a humán társtudományok eredményei közül a történetíráséi érintették legközelebről. Ábrázolásmód és